

Zelf taalkundige worden

AFSCHEIDSREDE DOOR PROF. DR. ANNEKE NEIJT

afsc
heids-
redo

change perspective

Radboud Universiteit

AFSCHEIDSREDE

PROF. DR. ANNEKE NEIJT

Het belang van taal maakt dat iedereen tot op zekere hoogte taalkundige zou moeten zijn. De officiële uitleg van het Nederlandse spellingsysteem draagt daar niet aan bij. De raakvlakken met fonologie, morfologie, etymologie en syntaxis blijven onderbelicht. Er is een betere uitleg nodig, zodat het spellen

gemakkelijker wordt en het onderwijs interessanter. De eisen bij de toetsing van spellingvaardigheid moeten omhoog. Deze maatregelen voorkomen wellicht dat miljoenen mensen in onze samenleving laaggeletterd zijn. Om de uitleg van de spelling op een hoger niveau te brengen is er een samenwerkingsverband nodig tussen de instanties die zich met de spelling bezighouden, de wetenschap en het onderwijs. Zelf taalkundige worden is niet het privilege van taalwetenschappers. Het is een van de kerndoelen van het voortgezet onderwijs.

Anneke Neijt was van 1992 tot half 2016 hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Radboud Universiteit. Ze werkte als docent bij het voortgezet onderwijs, de pedagogische academie en de opleiding logopedie en ze was docent of onderzoeker bij de universiteiten van Utrecht, Amsterdam, Tilburg en Leiden. Tussen 1992 en 1994 was ze lid van de spellingcommissie en ze zat jarenlang in de jury van het Groot Dictee der Nederlandse Taal. Neijt was oprichter en voorzitter van de *Association for Written Language and Literacy*. Vanaf 2014 werkte ze aan de versterking van de band tussen het voortgezet onderwijs en de universitaire neerlandistiek.

ZELF TAALKUNDIGE WORDEN

Aan Jan,

Die ik het liefst om mij heen heb
en die mijn trouwste gezelschap is.

Zelf taalkundige worden

Rede in verkorte vorm uitgesproken bij het afscheid als hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Faculteit der Letteren van de Radboud Universiteit op vrijdag 3 juni 2016

door prof. dr. Anneke Neijt

Opmaak en productie: Radboud Universiteit, Facilitair Bedrijf, Print en Druk
Fotografie omslag: Bert Beelen

© Prof. dr. Anneke Neijt, Nijmegen, 2016

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar worden gemaakt middels druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de copyrighthouder.

Geachte rector magnificus, dames en heren,

Taalkunde is een prachtig vak en het belang van taal maakt dat iedereen tot op zekere hoogte taalkundige zou moeten zijn. Zonder taal is er geen wetenschap, geen school, geen universiteit, geen poëzie, geen toneel. Met taal geven we vorm aan de wereld. Nadenken over het verleden en plannen maken voor de toekomst – onmogelijk zonder taal.

GESPROKEN TAAL

Taal is een unieke menselijke eigenschap. Apen beschikken niet over een zo krachtig middel. Ze communiceren wel, maar hun gesprekken blijven beperkt tot het hier en nu. Gibbons in Thailand kennen verschillende woorden of kreten om roofdieren aan te duiden en elkaar te begroeten.¹ Ze converseren. Omdat apen de aangeboren vermogens missen die de mens wel heeft meegekregen en die essentieel zijn voor een echte taal, blijft het bij kreten.

Essentieel is de mogelijkheid om inbeddingen te maken van zinnen, woordgroepen en woorden.² Je gebruikt dan de uitkomst van een regel om de regel nogmaals toe te passen en het een is ondergeschikt aan het ander. Bijvoorbeeld, je kunt samenstellingen maken van woorden; een samenstelling is een woord, dus kun je daarvan met een ander woord een langere samenstelling maken. Van *taal* en *feest* maak je *taalfest* en van *taalfest* met *taal* maak je *taalfesttaal*. Zulke regelsystemen heten recursief, letterlijk ‘terugkerend’, want je keert terug naar regels die je eerder gebruikte. Het vermogen om inbeddingen te maken is wellicht het enige dat mensentaal van diertaal doet verschillen.

Van belang is de wijze van combineren. Met de woorden *uit* en *gang* kun je de samenstelling *uitgang* maken, en van *uitgang* met *achter* maak je de langere samenstelling *achteruitgang*. De klemtoon ligt op de eerste lettergreep, aangegeven met onderstreping. In dat geval bedoelen we ‘achterdeur’. De structuur van het woord, verduidelijkt door de klemtoon, bepaalt de betekenis.

Met dezelfde drie woorden kunnen we *achteruitgang* maken door eerst de samenstelling *achteruit* te maken en *achteruit* als woord in te bedden in de langere samenstelling. Dan betekent *achteruitgang* ‘teruggang’ of ‘regressie’. Via hergebruik van dezelfde woorden toch een andere betekenis, omdat de structuur anders is. *Achteruitgang* is een voorbeeld van dubbelzinnigheid die door de structuur is ontstaan. In de gesproken taal is het verschil in structuur waarneembaar via klemtoon. Voorbeelden met een dubbelzinnige structuur die in de gesproken taal niet via klemtoon onderscheiden worden, zijn *vuile grondaffaire* ‘verwerpelijke affaire over grond’ en *vuilegrondaffaire* ‘affaire over vervuilde grond’.

Een tweede aangeboren eigenschap is patroonherkenning.³ Kinderen gebruiken patroonherkenning om de bouwstenen van taal te leren. Omdat *au* en *to* samen voor-

komen, leer je het woord *auto*. Omdat *het* en *huis* samen voorkomen, leer je de woordgroep *het huis*. De gelijktijdigheid van verschillende soorten informatie, zoals een ronde mond bij de oo-klank en een brede mond bij de ie-klank vergemakkelijkt het herkennen van eenheden. Bij taal gaat het om een gelaagd systeem van vormen, die in de tijd aan elkaar gekoppeld worden.⁴ Patroonherkenning en gebruik maken van gelijktijdigheid gebeurt vanzelf, zonder dat iemand je erop wijst.

De bouwstenen die je via patroonherkenning leert, krijgen een betekenis. Je leert woorden. Er komt in onze cultuur wel wat onderwijs aan te pas: heel gebruikelijk zijn spontane lesjes aan kinderen over de woordenschat, zoals rijtjes namen van kleuren en spelletjes met opsommingen van dieren. Heb je eenmaal de woorden, dan is daarna geen instructie nodig voor de betekenis van taalbouwsels. Als je *bruine beer* en *zwarte raaf* kent, dan weet je wat *zwarte beer* en *bruine raaf* betekenen, en zelfs *blauwe beer* en *rode raaf* kun je begrijpen, hoewel blauwe beren en rode raven niet bestaan. De combinatiemogelijkheden in de taal openen op deze manier onuitputtelijke fantasiewerelden. Via taal hebben mensen het vermogen om na te denken over dingen die niet bestaan, dus ook over iets anders dan wat in het hier en nu aanwezig is.

Als taalkundige gebruik je taal om na te denken over taal. En met taal maak je de beschrijving van de taal. Dat is ook een fantasiewereld. Wetenschap bedrijven is het creatieve vak van beschrijven hoe we denken dat de wereld in elkaar zit.

Hoe je iets omschrijft, en welke betekenis je aan woorden geeft, staat niet van tevoren vast. In het taalgebruik houden we rekening met wat 'kennis van de wereld' wordt genoemd: een rode appel is vanbuiten rood, een rode grapefruit is vanbinnen rood.⁵ En we nemen de context mee in hoe we iets benoemen. Een witte driehoek met een zwarte rand noemen we een witte driehoek als hij tussen gekleurde driehoeken met zwarte randen staat, maar we noemen dezelfde driehoek een zwarte driehoek als die tussen witte driehoeken staat met een gekleurde rand. Een driehoek die los gezien hetzelfde is, noemen we dus in de ene context de zwarte driehoek, en in de andere context is het de witte driehoek. Dat hoeft niemand ons uit te leggen. De taal is vaag en dubbelzinnig: de taalgebruiker kiest geschikte vormen en bedenkt wat de betekenis kan zijn.

Wat de gewone taalgebruiker nauwelijks beseft is dat ervaring met taal bepaalt welke nieuwe vormen je gaat gebruiken. Taalkundigen noemen dat analogie, voorbeeldwerking: de taal die er is, de bestaande vormen, dienen als voorbeeld voor nieuwe vormen. Neem de tussenklanken in samenstellingen. Soms gebruiken we een enkelvoud als eerste woord, zoals in *busbaan*, *busbedrijf* en *buschauffeur*. Soms gebruiken we een meervoud als eerste woord van de samenstelling, dus *tomatenketchup* en *tomatenplant*. En soms gebruiken we beide mogelijkheden: *bloembol*, *bloemkwekerij*, maar ook *bloemengeur* en *bloemenspuit*. Die ervaring bepaalt onze voorkeur bij nieuwe samenstellingen. Bij *bus* liever het enkelvoud, bij *tomaat* het meervoud. Het wordt dus *buskeuze* en *tomatenkeuze*, ook als we die samenstellingen nog nooit eerder zouden hebben gehoord. Bij *bloem* kunnen we alle kanten op. *Bloemkeuze* en *bloemenkeuze* komen allebei voor, evenals *bloembak* en *bloemenbak*.⁶

Het aangeboren taalvermogen omvat dus verschillende soorten van aanleg. De eenheden die van belang zijn in taal leer je via patroonherkenning en gelijktijdigheid. Via inbeddingen (en recursie) kun je woorden maken voor nieuwe begrippen, en woordgroepen of zinnen om denkbare werelden te schetsen. Dat is waarschijnlijk een uniek menselijk vermogen; het opent de mogelijkheid van plannen maken voor de toekomst, en fantaseren over wat zich buiten het hier en nu afspeelt. De aangeboren vermogens maken dat je samen met anderen taal kunt ontwikkelen. Nieuwe talen kunnen binnen een paar generaties ontstaan. Is die taal er eenmaal, dan spelen opslag en voorbeeldwerking een rol. In taal gaat het naast regelgebruik ook om hergebruik van eerdere uitingen.

Vrijwel alles wat je nodig hebt om de taal te gebruiken (inbeddingen, patroonherkenning, gelijktijdigheid, gelaagdheid, koppelen van vormen aan betekenissen, verschillende betekenissen toekennen aan verschillende structuren) komt vanzelf naar je toe. Het is een aanbod dat niemand kan weigeren. Hoe anders is het gesteld met de verwerving van de geschreven taal. Dat vergt jaren van onderwijs!

GESCHREVEN TAAL

De geschiedenis van de geschreven taal is goed te reconstrueren. Geschreven taal laat sporen na, inscripties in steen of afdruksels in klei. Er zijn dus gegevens bewaard gebleven over de evolutie van schriftsystemen. Alfabetische schriftsystemen zijn in oorsprong gebaseerd op de klanken van de taal. Je schrijft letters voor de klanken die je hoort. Aanvankelijk werden er slechts hoofdletters en medeklinkers geschreven, alles aan elkaar.⁷ Later zijn daar kleine letters en klinkers bij gekomen om het lezen te vergemakkelijken, en spaties en interpunctie om de structuur van de zin te verduidelijken. Met de introductie van de computer en het toegenomen schriftelijke taalverkeer is het alfabetische schrift verrijkt met tekens die gelaatsuitdrukkingen weergeven: een knipoog, lach of traan. Bij communicatie via gesproken taal spelen mimiek en lichaamshouding een grote rol. Begrijpelijk dus, dat er nieuwe schrifttekens bedacht worden voor conversaties in geschreven taal, zoals gebeurt wanneer telefoons gebruikt worden als telegraaf.

De ontwikkeling van alfabetische schriftsystemen laat goed zien dat spellingsystemen evolueren van eenvoudig (alleen de klanken in schrift weergeven) naar complex (met spaties en interpunctie aangeven wat de woorden en zinnen zijn). Het uitgangspunt is het fonologische beginsel: 'We spellen een woord met de klanken die we horen in de standaarduitspraak van dat woord.' In de loop der tijd is daar de woordstructuur, de morfologie aan toegevoegd. Het morfologisch beginsel zegt: 'We spellen een woord of woorddeel zo veel mogelijk op dezelfde wijze.' Dat is makkelijk en logisch als je het systeem eenmaal doorhebt. Het fonologische en het morfologische beginsel vinden we in alle alfabetische schriftsystemen en je hebt het onderscheid nodig om de ontwikkelingsgang van schriftsystemen te beschrijven. Drie voorbeelden ter illustratie.

- Vroeger was het *dineetje*, zoals je het woord uitspreekt, dus volgens het fonologische beginsel. Nu is het *dinertje*, niet langer zoals het fonologische beginsel voorschrijft, want we zeggen natuurlijk nog gewoon *di-nee-tje*. De nieuwe spelling is wel in overeenstemming met het morfologische beginsel, omdat je *diner* ook met *-er* schrijft.
- In het Brits-Engels is het *litre*, niet zoals het fonologische beginsel voorschrijft, want je zegt niet 're', maar 'er'. In het Amerikaans-Engels is dat veranderd in *liter*; de Amerikaanse spelling volgt het fonologische beginsel.
- In het Duits is in 1994 de spelling van *Stengel* veranderd, de *e* is a-umlaut geworden, omdat *Stange* met een *a* geschreven wordt. Als je de a-umlaut gebruikt, laat je in de spelling zien dat *Stängel* verwant is aan *Stange*. De nieuwe Duitse spelling voldoet nu aan het fonologische beginsel én aan het morfologische beginsel.

De verwerving van de geschreven taal verloopt anders dan de verwerving van de gesproken taal. In het algemeen beginnen kinderen vanaf hun vierde levensjaar met leren lezen en schrijven. Dat is laat, want dan gebruiken kinderen volledige zinnen en zijn ze zich allang niet meer bewust van hun eerste verwervingsstappen, waarbij het ging om klankdetails. Moet je de *l* en *r* onderscheiden? Nee, als je Chinees of Japans leert. Ja, als je Nederlands leert. Als je leert lezen en schrijven is het dus eigenlijk terug naar af: je moet opnieuw leren welke subtiele klankverschillen al dan niet van belang zijn.⁸

Het onderwijs in het lezen en schrijven begint met de fonologie, maar al snel leren kinderen iets over morfologie, want voor- en achtervoegsels zonder klemtoon hebben in het Nederlands een afwijkende spelling. Bijvoorbeeld, in *gelukkig* hoor je drie keer de *u* van *put*, maar je schrijft *e - u - i*. Pas later leer je de regel die maakt dat er in *gelukkig* een dubbele *k* moet staan.

TAALKUNDIGE REGELS

De taalkundige zoekt naar de regels in de taal en dat doen de taalgebruikers ook, als ze nadenken over taal. In dit opzicht zijn we allemaal taalkundige, soms daartoe aangezet door cabaretiers die ons haarfijn wijzen op de bijzondere karakteristieken van taal.

Een van de verdiensten van Noam Chomsky, de grondlegger van de generatieve taalkunde en de belangrijkste taalkundige van de twintigste eeuw, is dat hij abstracte eisen stelt aan de beschrijving van talen.⁹ De eerste en meest bescheiden eis is dat de regels moeten kloppen met de werkelijkheid die je observeert (observationale adequaatheid). Dat is heel vanzelfsprekend, maar toch blijkt het lastig te zijn om aan dit criterium te voldoen, als het om de beschrijving van taal gaat. Het komt erop neer, dat je heel precies formuleert. De regel 'het Nederlands heeft twee lidwoorden' klopt niet, want het zijn er drie (*de, het, een*). De regel 'het Nederlands heeft twee bepaalde lidwoorden' klopt wel, want *een* is een onbepaald lidwoord.

De tweede eis is dat de regels overeenstemmen met het taalgevoel van de taalgebruikers (beschrijvende, descriptieve adequaatheid). De regels moeten niet alleen verantwoord zijn dat *ik geef je een hondje om mee te spelen* een Nederlandse zin is, maar ook dat de betekenis ervan is, dat jij met het hondje gaat spelen, en niet andersom, dat het hondje met jou gaat spelen. De derde en hoogste eis is dat de regels verklarende waarde hebben; ze zijn algemeen, ze gelden voor alle talen en beschrijven de universele eigenschappen van talen (verklarende adequaatheid). Bijvoorbeeld, inbedden komt in alle talen voor, evenals structurele dubbelzinnigheid, zoals hierboven geïllustreerd aan de hand van *achteruitgang*.

Chomsky heeft de adequaatheidseisen geformuleerd voor beschrijvingen van de gesproken taal. Geschreven taal lijkt echter zo veel op gesproken taal, dat we mogen veronderstellen dat deze eisen ook daarvoor gelden.

Met wat nu besproken is, zijn we voldoende geschoold om een toepassingsgebied te gaan bekijken, de spellingregels van *Het Groene Boekje*.¹⁰

TOEGEPASTE TAALKUNDE

De spelling van het Nederlands wordt sinds 1980 behartigd door de Nederlandse Taalunie, waarin de ministers van cultuur en onderwijs in Nederland, Vlaanderen en Suriname zitting hebben. Drie landen, één taal, één beleid. Dezelfde spelling, hetzelfde woordgebruik en dezelfde zinsbouw in hun wetten. Onder supervisie van de Taalunie wordt *Het Groene Boekje* samengesteld. Zoals de Vlaamse minister van onderwijs Hilde Crevits het treffend uitdrukte: 'Het Groene Boekje is de kloeki schatbewaarder van onze spelling.'¹¹

Toen er voor het eerst onder supervisie van de Taalunie een nieuw groen boekje moest komen, was ik lid van de spellingcommissie, die tussen 1990 en 1994 in opdracht van de Taalunie en onder voorzitterschap van Guido Geerts werkte aan een advies over een consistente beregeling van de spelling. In die tijd had een goede nieuwe beregeling van de spelling moeten worden opgesteld. Dat is niet gelukt. Waarschijnlijk stond van tevoren al vast dat politici de spelling niet wilden veranderen, want op het Nederlandse ministerie van onderwijs gold in die jaren, als het om spelling ging: 'Houd het dekseltje op de suikerpot'.¹²

Tussen 1990 en 1994 werkte de spellingcommissie in opdracht in volledig isolement. Dat was niet verstandig – vanaf het begin had de commissie de taak moeten krijgen om de bewindvoerders en de adviserende instanties goed te informeren. De spellingcommissie had overleg moeten hebben met degenen die de besluiten moesten nemen, zodat ze zicht had gehad op de haalbaarheid van haar voorstellen.

Een teken aan de wand was het minimale budget. De Nederlandse Taalunie betaalde aan de leden van de spellingcommissie voor een dag vergaderen in Roosendaal en een dag voorbereiding het bedrag van honderd gulden. Voor onze bijdragen aan het spellingrapport kregen we niets.¹³ De les die ik hieruit geleerd heb: hoe minder budget,

hoe groter de kans dat je werk voor niets is. Onze spellingadviezen kwamen terecht in de prullenbak.

Er kwam wel een nieuw groen boekje in 1995. Dat bevatte naar de mening van veel critici een weinig doordachte verzameling woorden en hilarische regels. Bijvoorbeeld de fauna-floraregel; die was echt niet door de spellingcommissie bedacht! De fauna-floraregel is een uitzonderingsregel voor samenstellingen met een dier en een plant, zoals *ganzenbloem*, *vossenbes* en *vliegenzwam*. Tussen 1995 en 2005 moesten die samenstellingen zonder tussen-*n* worden geschreven. De spellingregels in Het Groene Boekje leidden tot mopjes in de krant van het type ‘In de boekhandel. Waar vind ik Het Groene Boekje? Bij de afdeling Humor.’

Vorig jaar verscheen de derde editie van Het Groene Boekje, met een Leidraad die ongewijzigd is overgenomen van de editie van 2005. Als we met onze kennis van taal en taalregels de beschrijving van de spelling in Het Groene Boekje onder de loep nemen, zien we dat Het Groene Boekje nog steeds geen plaats verdient bij de afdeling Taalkunde, hoe mooi de gedrukte uitgave ook is. Voorbeelden van ondeskundige beschrijvingen in Het Groene Boekje zijn:

- a. de belangrijkste uitzonderingen op het morfologische beginsel worden niet als zodanig genoemd,
- b. de sisklankregel en de uitzondering op de sisklankregel is onjuist,
- c. het gebruik van samen koppelingen naast samenstellingen en woordgroepen is verwarrend,
- d. de uitleg van verstening is onduidelijk,
- e. de formulering van de regel voor de tussen-*n* in samenstellingen gaat tegen ieders taalgevoel in, en
- f. een weinig behulpzame en niet geheel correcte lijst van woorden die eindigen op *e*.

UITZONDERINGEN OP HET MORFOLOGISCHE BEGINSSEL

Het morfologische beginsel, dat het beginsel van de gelijkvormigheid wordt genoemd in Het Groene Boekje, wordt goed geformuleerd (p. 28):

‘We spellen een woord of woorddeel zo veel mogelijk op dezelfde wijze.’

Daarna staat er (p. 29):

‘Dit beginsel wordt beperkt door specifieke regels. De belangrijkste zijn:

- (a) We schrijven geen *v* of *z* aan het eind van een lettergreep. [...]
- (b) We schrijven geen dubbele medeklinker aan het eind van een woord. [...]
- (c) Als een woord eindigt op een sisklank, vervalt de *s* van het volgende achtervoegsel.’

De omschrijving ‘wordt beperkt door specifieke regels’ is wollige taal voor ‘er zijn in het Nederlands uitzonderingen op het morfologische beginsel’. De regels (a), (b) en (c) zouden de belangrijkste uitzonderingen zijn. Dan zouden de regels van verenkelling en verdubbeling, die in het volgende hoofdstuk behandeld worden, dus minder belangrijk zijn. Verenkelling is de regel die maakt dat *groot* in de verbogen vorm *grote* als *grot* geschreven wordt. Verdubbeling maakt dat het meervoud van *grot* er een *t* bij krijgt. We schrijven *grotten* en niet *groten*. Verenkelling van klinkers en verdubbeling van medeklinkers zijn in omvang (het aantal woorden met een van het morfologische beginsel afwijkende spelling) en in het onderwijs (de hoeveelheid tijd die het vergt om verenkelling en verdubbeling te leren) veel belangrijker uitzonderingen op het morfologische beginsel dan de drie regels die hierboven genoemd worden.

DE SISKLANKREGEL

De regel voor de sisklank op p. 29, uitzondering (c) hierboven, heeft betrekking op voorbeelden zoals *wie is het nerveust?* De overtreffende trap van *nerveus* maken we met het achtervoegsel *-st* (*mooi – mooier – mooist*), dus had het, volgens het morfologische beginsel, *nerveus+st* moeten zijn. Bij de verbogen vorm van *komisch* gebeurt iets dergelijks. We schrijven niet *iets komisch* met een *s* na *sch*, terwijl je dat zou kunnen verwachten, omdat je een *s* hoort in *iets moois*. In deze gevallen vervalt de *s* van het achtervoegsel, omdat het basiswoord eindigt op een sisklank.

De sisklankregel klopt niet in zijn algemeenheid; het blijkt nodig te zijn om een uitzondering op deze uitzondering te formuleren (p. 29): ‘De vrouwelijke vorm van *fietser* schrijven we als *fietsster*, want voor het achtervoegsel *-ster* geldt deze regel niet.’ Deze uitzondering-op-uitzondering is verwarrend, want als de spelling laveert tussen twee mogelijkheden, wel of niet die *s* schrijven, dan is een uitzondering op een uitzondering weer de algemene regel, en dan had dat ook in de beschrijving zo moeten worden gepresenteerd. Met deze beschrijving maak je de spelling nodeloos ingewikkeld. De beschrijving voldoet niet aan de eis dat taalregels overeenstemmen met ons taalgevoel – er is niets mis met *fietsster*. Dit woord volgt gewoon het morfologische beginsel.

De uitzondering-op-uitzonderingsregel voldoet bovendien niet aan de laagste eis van overeenstemmen met de observaties van de werkelijkheid, want in woorden zoals *verglæssel* en *secretarisschap* blijft de *s* van de achtervoegsels eveneens staan. Het lijstje van uitzondering-op-uitzonderingsachtervoegsels had dus langer moeten zijn, naast *-ster* ook *-sel* en *-schap*.

De ‘echte’ reden voor het verschil tussen *nerveust* en *fietsster* is overigens dat de regel ‘*s* vervalt bij achtervoegsels’ geldt voor medeklinkeropenvolgingen binnen lettergrepen. Omdat de achtervoegsels *-s* en *-st* geen klinker hebben, begint er geen nieuwe lettergreep, en moet de *s* vervallen, ook wanneer die na *sch* staat: *nerveus+st* wordt *nerveust*, en *komisch+s* wordt *komisch*. Bij het achtervoegsel *-ster* begint er wel een nieuwe lettergreep, en nieuwe lettergrepen, nieuwe voorschriften, wat de opeenvolging van

medeklinkers betreft. Het afbreekstreepje maakt dat duidelijk: *af-was-ster*. Wat dat betreft lijken woorden met achtervoegsels op samenstellingen waarbij de *s* van het volgende woord ook niet vervalt als het vorige woord eindigt op een *-s*: *adviesstructuur*, *basisstelsel*. Merk verder op dat de sisklankregel (c) samen met (b) behandeld had moeten worden om te verduidelijken dat in het Nederlands dubbele medeklinkers binnen lettergrepen niet zijn toegestaan, uitzonderingen zoals *jazz* daargelaten.

SAMENKOPPELINGEN, SAMENSTELLINGEN EN WOORDGROEPEN

De term ‘samenkoppeling’ wordt in de beschrijving van het Nederlands meestal gebruikt voor werkwoorden zoals *goedkeuren*, waarvan de delen los kunnen voorkomen, vergelijk *wij willen dat goedkeuren* met *wij keuren dat goed*. De term wordt ook wel gebruikt voor versteende woordgroepen die je met koppeltekens schrijft. In het eerste geval heeft de term niets te maken met spelling, in het tweede geval draagt die niet bij aan de uitleg van hoe je moet spellen, want in de uitleg van de spelling moet de gesproken taal het uitgangspunt zijn.

Het verschil tussen samenstellingen en woordgroepen is wel belangrijk. Dat onderscheid verdient een degelijke uitleg, met name als het gaat om samenstellingen en woordgroepen met een zelfstandig naamwoord als kern, want dan heeft al dan niet aaneenschrijven invloed op de betekenis. De samenstellingen *losgeld* en *kleinkind* betekenen immers iets anders dan de woordgroepen *los geld* en *klein kind*. Dat is bij woorden zoals *dichtbij* en *zwaarbeladen* niet zo.¹⁴

In de gesproken taal bepaalt de plaats van de klemtoon of je een samenstelling bedoelt, of een woordgroep. Bij samenstellingen geef je aan iets een naam, bij woordgroepen geef je een omschrijving. Bijvoorbeeld, in *handperen* ligt de klemtoon op het eerste woord, het is een samenstelling, de naam van een soort peren. In *rijpe peren* ligt de klemtoon op het tweede woord, het is een woordgroep, je geeft een beschrijving van de peren. Zo ongeveer had de uitleg in Het Groene Boekje moeten zijn.¹⁵

Het Groene Boekje (p. 1190) definieert de samenstelling als: ‘Geleed woord dat bestaat uit twee of meer grondwoorden, eventueel verbonden door een tussenklank.’ De vermelding ‘twee of meer’ is best vaag. Verwarrend ook, doordat de definitie van de samenstelling eindigt met ‘De delen van een samenstelling noemen we het linkerdeel en het rechterdeel.’ Als er een linker- en rechterdeel is, dan zijn er twee delen. Het voorbeeld *badkamerdeur* dat hierbij genoemd wordt om de definitie te verduidelijken heeft echter drie delen. De uitleg dat samenstellingen ingebed kunnen zijn in samenstellingen (de samenstelling *badkamer* is ingebed in de langere samenstelling *badkamerdeur*), had de verwarring kunnen wegnemen, maar die uitleg ontbreekt. Alleen samenstellingen met gelijkwaardige delen kunnen meer delen hebben: *democratisch-liberaal-conservatief*. Hier was de term nevenschikking op zijn plaats geweest, om die te onderscheiden van samenstellingen met een inbedding (onderschikking), die altijd twee delen hebben.

De definitie vermeldt (p. 1190): ‘De samenstelling heeft doorgaans een betekenis die verband houdt met de grondwoorden.’ Wat leren we hiervan? Ook zinnen en woordgroepen hebben immers doorgaans een betekenis die verband houdt met de grondwoorden.

Het laatste onderdeel van de definitie (p. 1190) verwijst naar klemtoon: ‘Een samenstelling heeft één hoofdklemtoon en wordt doorgaans in één woord geschreven of met een koppelteken.’ Een zin zoals *het regent* en een woordgroep zoals *het huis* heeft ook heel duidelijk één klemtoon. De uitleg vermeldt niet dat de klemtoon altijd op het eerste deel valt in samenstellingen van het type *handperen*, met een zelfstandig naamwoord als kern, terwijl dat de meest duidelijke aanwijzing is dat het om een samenstelling gaat.

Bij *woordgroep* (p. 1196) lezen we ‘Opeenvolging van woorden die bij elkaar horen. Voorbeeld: *mooie bomen in een rij*. De scheidingslijn tussen samenkoppeling en woordgroep is niet scherp te trekken.’ Zijn samenkoppelingen dus bijna hetzelfde als woordgroepen? En hoe kun je bepalen dat de woorden bij elkaar horen? Elders worden samenstellingen en samenkoppelingen door elkaar gehaald: *zwart-wit* wordt op p. 52 een samenstelling genoemd en op p. 1190 is het een voorbeeld van een samenkoppeling. Het is volstrekt onduidelijk wat het nut is van de driedeling samenkoppelingen, samenstellingen en woordgroepen.

VERSTENING

Samenstellingen, woordgroepen en zelfs hele zinnen kunnen versteend zijn, dat wil zeggen dat ze niet van vorm veranderen en dat je er geen woorden tussen kunt zetten. Vaak heeft een versteende constructie een bijzondere betekenis en soms heeft het niet zo veel zin om de betekenis van de delen van de constructie te gebruiken om het geheel te begrijpen. Bijvoorbeeld, wat betekent *fliere* in *flierefluiter*? Je herkent wel de twee delen van deze samenstelling, maar dat verheldert de betekenis van de samenstelling niet, een *flierefluiter* is niet iemand die fluit. ‘Versteend’ wordt ook wel ‘gelexicaliseerd’ genoemd, omdat je in de beschrijving van talen de constructie als geheel moet opnemen in het lexicon, de lijst van bouwstenen, de woordenlijst. Spreekwoorden, gezegdes en staande uitdrukkingen zijn andere namen voor constructies die versteend zijn.

De ene woordgroep kan meer versteend zijn dan de andere. Bijvoorbeeld, *hogeschool* meer dan *lelijke eend* (als benaming van de Citroën *deux-chevaux*), zoals de verkleinvormen laten zien: *een hogeschooltje* (het woord *hoge* verandert niet) tegenover *een lelijk eendje* (het woord *lelijke* is veranderd). Sommige versteende woordgroepen schrijven we dus aaneen (*hogeschool*), andere schrijven we los (*lelijke eend*, *kunst- en vliegwerk*) en er is een derde groep die we met koppeltokens schrijven (*kruidje-roer-me-niet*). Een mooi voorbeeld uit de recente geschiedenis van het Nederlands is *weliswaar*. In de negentiende eeuw was dat nog niet versteend, in Het Groene Boekje van 1914 staat de woordgroep met spaties, waaruit je kunt opmaken dat de woordgroep versteend is, en

nu schrijven we de drie woorden aaneen, omdat de woordgroep een bijwoord is geworden.

‘Versteende samenstellingen’ en ‘vaste woordgroepen’ zijn termen die in Het Groene Boekje worden gebruikt, zonder dat uitgelegd wordt dat ‘versteend’ en ‘vast’ aanduidingen zijn van hetzelfde. De definitie van een versteende samenstelling is in Het Groene Boekje (p. 1194): ‘Geleed woord dat niet meer herkend wordt als een samenstelling of waarin we de betekenis van een of meer woorddelen niet meer herkennen. Voorbeeld *bolleboos*.’ Dit is een uitleg die niet strookt met de werkelijkheid, want in dit woord herkennen we natuurlijk een deel *bolle* en een deel *boos*. Het woord zal inderdaad geen samenstelling zijn, want *bolleboos* lijkt meer op een versteende woordgroep zoals *hogeschool* dan op een versteende samenstelling, zoals *apekool*. De klemtoon is anders. Bij de definitie van samenstellingen (p. 1190) staat: ‘Een samenstelling heeft één hoofdklemtoon en wordt doorgaans in één woord geschreven of met een koppeltaken.’ Bij *bolleboos* wisselt de klemtoon; het kan daarom ook volgens de definitie van samenstellingen in Het Groene Boekje geen voorbeeld van een versteende samenstelling zijn. In de uitleg worden de termen en voorbeelden niet goed gekozen, de uitleg is onbegrijpelijk en tegenintuïtief, en de uitleg is intern inconsistent.

DE TUSSEN-N IN SAMENSTELLINGEN

Er is sinds 1995 veel ophef geweest over de onjuiste regel voor het schrijven van tussenklanken in samenstellingen en nog steeds kun je als neerlandicus een stortvloed van verwijten over je heen krijgen als het om dat onderdeel van de spelling gaat. Vergelijken we de spellingwijziging van 1947, het schrappen van de naamvalsuitgangen, met die van 1995, dan blijkt dat de spellingwijziging van 1995 een langduriger tegenstand ontmoet, terwijl het om een minder ingrijpende wijziging gaat. Het verdwijnen van de naamvalen had een spellingwijziging in bijna alle zinnen tot gevolg, bij de veranderde regels voor de tussenklank *-en* gaat het slechts om samenstellingen, waarvan bovendien het merendeel geschreven blijft als voorheen.

Er zijn allerlei verklaringen denkbaar voor de hardnekkige weerstand. Een daarvan is dat de beregeling moeilijk is te doorgronden en niet behulpzaam voor de leerder. De regel strookt niet met ons taalgevoel.

De geschiedenis is als volgt. Tot 1995 ontbrak in de standaardspelling van *pannenkoek* de *n* aan het eind van *pannen*, want de regel volgde de betekenis van het eerste woord:

De tussenklankregel van 1954. De tussenklank *-e(n)-* in samenstellingen schrijf je als *e*, tenzij het eerste woord noodzakelijk de gedachte aan een meervoud opwekt.

De voorbeelden van een noodzakelijk meervoud zijn *bessenjenever*, *bijenkorf* en *boekenkast*. Bij deze samenstellingen moet het gaan om meer dan een bes, bij of boek. Dat is niet zo bij *bessensap*, *bijencel* en *boekenlegger*, want bijvoorbeeld een enkele bes geeft al sap. Volgens de tussenklankregel van 1954 moest je die drie woorden dus zonder *n* schrijven. Omdat je pannenkoeken in een enkele pan kunt bakken, schreef je de samenstelling zonder tussen-*n*.

De nieuwe regel voor samenstellingen met de tussenletters *-e* of *-en* luidt (zie Het Groene Boekje p. 77):

hoofdregel 8.A. We schrijven de tussenklank als *-en* als het linkerdeel van de samenstelling een zelfstandig naamwoord is dat een meervoud heeft op *-en*, maar geen meervoud op *-es*. In andere gevallen schrijven we *-e*.

Het is misleidend om taalgebruikers aan het achtervoegsel *-es* te laten denken. Met dat achtervoegsel maken we vrouwelijke benamingen, zoals *danseres* van *danser*. Er had moeten staan dat het gaat om zelfstandige naamwoorden die eindigen op *-e* en die geen meervoud hebben met *-s*. Je moet *-en* schrijven in *blindenstok*, want *blinde* is een zelfstandig naamwoord dat eindigt op *-e* en dat alleen maar een meervoud heeft op *-n*, geen meervoud op *-s*.

Hoofdregel 8.A is descriptief inadequaet. De regel klopt niet met ons taalgevoel. Dat komt doordat zo'n soort regel in de beschrijving van talen niet voorkomt, principieel uitgesloten is. In de fonologie, de tak van de taalkunde die het meest verwant is met de spelling, kennen we geen regels die bij de keuze tussen wel of geen *n* in de uitspraak gebruik maken van een *-s* elders in de verbuiging van woorden, de keuze tussen twee mogelijkheden op basis van iets dat daar los van staat. Dat maakt dat de regel tegen ons taalgevoel indruist, descriptief inadequaet is, en dat geeft weerstand: de pannenkoekenweerstand. De nieuwe spelling is heel denigrerend de *pannenkoek*-spelling gaan heten.¹⁶

Het kan beter, de uitleg van wel of geen *n* tussen de woorden van een samenstelling, met behoud van de uitkomst, dus zonder dat samenstellingen daardoor een andere spelling krijgen. De beschrijving wordt dan:

Alternatieve hoofdregel voor samenstellingen met een zelfstandig naamwoord als linkerdeel. Zoals we de woorden buiten de samenstelling schrijven, zo schrijven we ze ook binnen de samenstelling. Wanneer het linkerdeel van de samenstelling buiten de samenstelling op *-en* eindigt, schrijf dan *-en*. Wanneer het linkerdeel van de samenstelling buiten de samenstelling op een *-e* eindigt, schrijf dan een *-e*, tenzij het gaat om afleidingen van een bijvoeglijk naamwoord die een persoon aanduiden. Die krijgen *-en* in de samenstelling.

Buiten de samenstelling schrijven we *pan* of *pannen* (als we het kookgerei bedoelen). Als je de samenstelling drielettergrepig uitspreekt, is daarom de enige keuze *pannenkoek*. Eigenlijk heb je hier geen instructie bij nodig, je doet het vanzelf, het volgt logisch uit het spellingsysteem wanneer je weet dat samenstellingen aaneengeschreven worden. Bij woorden die op een *-e* eindigen, zoals *groente*, schrijf je de eenvoudigste vorm, want je hoeft geen *n* toe te voegen om aan het morfologische beginsel te voldoen. Ook dat is gemakkelijk te onthouden. Er zijn een paar woorden die buiten de samenstelling geen vorm op *-e* of *-en* hebben en die toch een tussenklank hebben, zoals *rijst* in *rijstepap*. Dan schrijf je eveneens de eenvoudigste vorm, een *-e*. Om de ongewenste spelling *blindestok* uit te sluiten (en dat is eigenlijk het oogmerk van de verwijzing naar *-es* in de huidige hoofdregel 8.A) is er een tenzij-clausule opgenomen, die het best is uit te leggen met het zinnetje ‘een blindenstok is geen blinde stok’. In gesproken taal bepaalt de klemtoon of het om een samenstelling gaat of een woordgroep. In de spelling wordt dat verschil dubbel aangegeven: door aaneenschrijven of niet, en door het gebruik van de *n*.

De alternatieve hoofdregel introduceert geen onbekende begrippen; de ingrediënten van deze regel zijn bekend uit beschrijvingen van de taal. Daarom voldoet deze regel wel aan de eisen van adequaatheid, terwijl hoofdregel 8.A dat niet doet. De alternatieve regel leidt bovendien, zoals verwacht, tot betere resultaten in het onderwijs.¹⁷

DE WOORDEN OP *-e*

Het Groene Boekje van 2015 bevat een lijst van ongeveer vierhonderd woorden met een dubbel meervoud (p. 1157-1160), allemaal woorden eindigend op een *-e*. De lijst is opgenomen om de spelling van samenstellingen te vergemakkelijken of te verduidelijken, want over de woorden wordt gezegd: ‘Als ze het eerste deel vormen van een samenstelling, krijgen ze geen tussen-*n*.’ Er had ook een lijst opgenomen kunnen worden met woorden die eindigen op *-e* en die alleen maar een *-s* als meervoud hebben (die krijgen ook geen tussen-*n*), of een lijst van woorden met alleen maar een *-n* als meervoud (die krijgen wel een tussen-*n*). Zou de laatste lijst niet korter zijn geweest dan de lijst die nu is opgenomen?

De beschrijving met de alternatieve regel, met de onderdelen ‘binnen de samenstellingen zoals buiten de samenstellingen’, ‘voeg niet onnodig een tussen-*n* toe’ en de ‘blindenstokregel’, moet een lijst van ongeveer 35 uitzonderlijke woorden bevatten om geheel in overeenstemming te zijn met Het Groene Boekje. Woorden zoals *asteroïde*, *beambte*, *drachme*, *gave*, *kopeke*, *sne* en *zode* moet je namelijk volgens de officiële hoofdregel 8.A met een tussen-*n* schrijven, omdat die woorden in de woordenlijst van Het Groene Boekje alleen een meervoud met *-n* hebben. De officiële spelling is dus *asteroïdenstelsel*, *beambtenkledij*, *drachmenpolitiek*, *gavendistributie*, *kopekenland*, *snedendikte* en *zodenlevering*. Een lijst van 35 uitzonderingen is aanzienlijk korter dan de lijst van vierhonderd woorden.

Overigens is deze lijst van vierhonderd woorden waarschijnlijk een verouderde lijst. Naast *antennes* en *collectes* wordt op dit moment niet langer *antennen* en *collecten* gebruikt. Er is ook ergens iets anders mis gegaan, want *queeste*, *snede* en *sulfide* staan in de lijst van woorden met een dubbel meervoud, maar hebben volgens de woordenlijst van Het Groene Boekje alleen een meervoud op *-n*. Anders dan de lijst van woorden met een dubbel meervoud suggereert, moet het dus *sulfidengehalte* zijn, want de woordenlijst bepaalt uiteindelijk de spelling. De lijst die behulpzaam had moeten zijn, illustreert opnieuw dat Het Groene Boekje ondeskundig is samengesteld.

UITZONDERINGEN

Je hoeft geen taalkundige te zijn om te weten dat het aantal uitzonderingen in de Nederlandse spelling groot is.¹⁸ Je moet wel taalkundige zijn om de vraag te kunnen beantwoorden of dat erg is. Als u het aan mij vraagt, krijgt u een tweeledig antwoord. Ja, het is erg, want het kost meer tijd in het onderwijs, het leren gaat minder vanzelf. Een nadeel is ook dat je als schrijver aan de spelling moet blijven denken, terwijl je bezig bent met het vormgeven van de inhoud van de tekst. Regels die aansluiten bij ons taalgevoel slijpen gemakkelijker in dan onsamenhangende lijstjes van woorden. Maar mijn antwoord bij deze lijsten van uitzonderingen is ook: nee, het is overkomelijk, ook al zijn de lijsten te lang om in het onderwijs te behandelen. Als taalkundigen weten we namelijk (en dat zijn recente inzichten) dat de mens waar het om de taal gaat, meer kan onthouden dan we ooit gedacht hadden. Redelijk lange lijsten van uitzonderingen kunnen uiteindelijk wel inslijpen. Bovendien hebben we de computer die ons waarschuwt.

HET BELANG VAN TAALKUNDE

Geachte toehoorders, de taalkunde kan ons helpen met het goed beschrijven van het Nederlands, en daar hoort de beschrijving van de spellingsregels bij. Er is nog veel werk te doen. Als ik terugkijk naar wat ik heb meegemaakt op het gebied van de spelling dan is duidelijk dat de spellingveranderingen niet in achterkamertjes van de Taalunie behoren te gebeuren zoals vanaf 1990 gebruikelijk is. De ondeskundige uitleg leidt tot strubelingen en dat is niet goed voor het imago van de Taalunie en het imago van de spelling. Het heeft zelfs negatieve gevolgen gehad voor de taalkunde in het algemeen en het schoolvak Nederlands in het voortgezet onderwijs, want de schoolboeken gingen in hun uitleg Het Groene Boekje volgen. Er kwam heel veel aandacht voor de uitzonderingen. Dan wordt het er niet duidelijker op en dan daalt het enthousiasme voor het schoolvak Nederlands bij scholieren. Wij hebben dat aan de universiteiten ervaren door de terugloop van het aantal studenten Nederlands. Het is natuurlijk niet alleen de ondeskundige beschrijving van de spelling die ertoe heeft bijgedragen dat leerlingen minder vaak voor een studie Nederlands kiezen, maar het is wel een van de factoren die de teruggang aan de universiteiten kan verklaren. We hebben daarmee voor het Nederlands gezamenlijk een groot probleem gecreëerd.

Op dit moment is de Taalunie de enige instantie die zich met de spelling mag en moet bemoeien. Dat moet de Taalunie niet in afzondering doen. Zij moet een samenwerkingsverband in het leven roepen met docenten die de spelling kunnen uitleggen, met onderzoekers die expertise hebben in het beschrijven van talen en met universiteiten waar onderzoek gedaan kan worden naar aspecten van de spelling. Om expertise op het gebied van de spelling in Nederland uit te bouwen zou er een leerstoel spelling moeten worden ingesteld. Er zijn hoogleraren op uiteenlopende terreinen, zoals dyslexie, filantropie, fiscaal pensioenrecht en mantelzorg, maar een hoogleraar Nederlandse spelling of een hoogleraar gespecialiseerd in alfabetische schriftsystemen is er niet. In mijn leeropdracht komt de spelling ook niet voor; ik hoef slechts de Nederlandse taalkunde te behartigen, en als je 'taal' in het woord taalkunde krap interpreteert, als alleen maar de gesproken taal, dan hoort de spelling er niet bij. Het is nodig om als hoogleraar, los van allerlei instanties, en alleen gebonden aan eisen van wetenschappelijkheid, te kunnen reageren op overheidsbesluiten. Zorg dus voor universitaire instanties die spellingexpertise in huis hebben en die de Taalunie kunnen en mogen bijsturen.

Het Groene Boekje is het uitgangspunt voor de schrijvers van schoolboeken voor het voortgezet onderwijs. Dat heeft ertoe geleid dat uitzonderingen wel veel aandacht krijgen, terwijl je als taalgebruiker meer hebt aan het doorgronden van de kern van het systeem. De regels die in Het Groene Boekje staan hebben zoveel weerstand opgewekt dat de Taalunie in 2005 een keurmerk heeft ingesteld. 'Het Keurmerk Spelling is bedoeld als indicatie voor het loyaal volgen van de officiële spelling' is de motivatie die de Taalunie ervoor geeft, en ze licht het voordeel voor de gebruikers als volgt toe: 'Dat merkteken toont aan dat die producten de regels en principes van de officiële spelling van de Nederlandse Taalunie volgen. Het biedt u de garantie dat u ze met vertrouwen kunt gebruiken voor het volgen of controleren van de officiële spelling.'¹⁹

Tot nu toe was het zo dat scholen die door de overheid gesubsidieerd worden, de officiële spelling moeten volgen en dat geldt ook voor examens die erkend worden door de overheid. De officiële spelling volgen is iets anders dan 'de regels en principes van de officiële spelling' volgen. De Taalunie haalt de touwtjes strakker aan, ze dwingt de regels af zoals ze die heeft omschreven. Daarmee onderdrukt ze elke vorm van meedenken en kritiek. In de nieuwste drukken van de *Dikke Van Dale* is de uitleg van de spelling geschrapt, zodat het woordenboek het keurmerk kon ontvangen. Dit is de omgekeerde wereld. Ik ken geen modern land waarin de spelling zo ondemocratisch en autoritair is geregeld en bovendien zo ondeskundig.

Het belang van taal maakt dat iedereen tot op zekere hoogte taalkundige zou moeten zijn. De spellinglessen in het voortgezet onderwijs dragen daar niet aan bij zolang de raakvlakken van de spelling met de fonologie, de morfologie, de syntaxis en de geschiedenis van de taal onderbelicht blijven. Er zijn voor het onderwijs inzichtelijke regels nodig. Het gebrek aan taalkundige uitleg verklaart wellicht dat miljoenen mensen in onze samenleving laaggeletterd zijn.²⁰ Spellenspel is voor menigeen een gokspel. Dat wordt

in de hand gewerkt door de te lage eisen. Natuurlijk hoeven we niet allemaal hoog te scoren bij het Groot Dictee der Nederlandse Taal, maar het niveau dat in Nederland op school nagestreefd wordt, is te laag. Op dit moment is de eis dat 75 procent van de leerlingen 80 procent goed scoort op een toets die qua niveau bij hen past.²¹ Die eis moet opgeschroefd worden. Als een onderdeel van de spelling onderwezen is, moeten alle leerlingen minstens 90 procent goed scoren op dat onderdeel. Anders is er geen zekerheid dat leerlingen dat spellingonderdeel goed beheersen.

De decaan vroeg me twee jaar geleden om een strategie te bedenken om de band tussen het voortgezet onderwijs en de universiteiten aan te halen, zodat meer van de verworven wetenschappelijke inzichten een plaats krijgt in het onderwijs en leerlingen op het vwo krijgen wat de naam belooft: onderwijs dat voorbereidt op wetenschappelijk onderwijs. Ik kreeg de taak om voor de Nederlandse taalkunde en taalbeheersing te onderzoeken hoe het staat met het voortgezet onderwijs. Samen met collega's van de letterenfaculteiten, met vakdidactici, onderwijsdeskundigen en docenten hebben we het schoolvak Nederlands doorgelicht.²²

De conclusie is, dat het schoolvak Nederlands zoals het nu omschreven wordt in de landelijke kaders niet uitdagend genoeg is. We stellen een hoger doel voor, de leerlingen bewust geletterd te maken. Daarmee wordt bedoeld dat leerlingen meer kennis opdoen en meer inzicht krijgen in taal, literatuur en communicatie. Ik kan iedereen het *Manifest Nederlands op school* aanraden.²³ De impuls van bewuste geletterdheid moet leiden tot 'meer inhoud, meer plezier en een beter resultaat' als het om onderwijs in de talen gaat.

Naast of als opvolger van 'kies bèta' kan ik 'kies alfa' als nieuwe slogan van harte aanbevelen. Er is immers een enorm tekort aan gekwalificeerde docenten in de talen. In het voortgezet onderwijs moet er een goede balans zijn tussen de alfa- en bètavakken. Via bèta leer je exact denken, via de alfavakken breng je in het onderwijs ieders taalgevoel en taalgedrag op een hoger niveau door inzicht te geven in het taalsysteem, inzicht in hoe je met uitzonderingen om moet gaan en inzicht in hoe je een taal verwerft, zodat leerlingen zelf aan hun taalvaardigheid kunnen werken. Onderwijs zonder inzicht is onzin. In het spellingonderwijs is het belangrijk om te benadrukken dat de regels aansluiten bij ons taalgevoel en dat uitzonderingen op grond van de taalgeschiedenis te verklaren zijn.

WOORDEN VAN DANK

Mijnheer de rector, aan het eind van mijn afscheidsrede gekomen wil ik het college van bestuur van deze universiteit en het bestuur van de Faculteit der Letteren bedanken voor het in mij gestelde vertrouwen. De Radboud Universiteit is de vijfde universiteit die mij een werkkring heeft geboden waarin ik het plezier van zelf taalkundige worden heb kunnen ervaren. Ter illustratie wil ik een paar onderzoeksprojecten noemen.

Ik begin met de *Modern Reference Grammar of Dutch*, een project dat ik al noemde in mijn rede bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de Nederlandse taalkunde. Het moest de schatkamer van de Nederlandse taal worden, en die schatkamer is er gekomen, dankzij de trekker van het project: Hans Broekhuis. Er liggen zeven kloeke delen van *Syntax of Dutch*, mooi gedrukt, voor iedereen beschikbaar, elektronisch gratis verkrijgbaar via het web.²⁴

Numerosity in Dutch and related languages is het programma waarin we de sjwa, de kleurloze tussenklank *e* in samenstellingen onderzochten: hoe wordt die uitgesproken, welke betekenis heeft die en hoe verklaar je de distributie? De jonge onderzoekers Esther Hanssen en Arina Banga promoveerden erop.²⁵ De hoofdstukken van hun proefschriften zijn gepubliceerd in internationale tijdschriften. Samen met Robert Schreuder, die helaas kort na afloop van het programma is overleden, hebben we vele uren intensief overleg gehad over het ontwerp van de experimenten en de duiding van de uitkomsten.

Met Johan Zuidema, die ik leerde kennen bij een spellingcongres in Leiden, heb ik in de spellingcommissie gezeten. Hij was secretaris, wij samen deden de redactie van het Spellingrapport. We deden onlangs in opdracht van de Nederlandse Taalunie verkennend onderzoek naar de mogelijkheden van een *Verrijkte woordenlijst Nederlandse Taal ten behoeve van het spellingonderwijs*.²⁶ Dat was een kortlopend, intensief project, met prachtige resultaten. Negentig procent van de ondervraagde docenten stond positief of zeer positief tegenover de geschetste mogelijkheden om Het Groene Boekje te verrijken met informatie op grond waarvan docenten houvast krijgen: fonologische en morfologische gegevens van ieder woord en toelichting bij stukjes van woorden met een bijzondere spelling. Nieuwe wetenschappelijke inzichten zijn mogelijk geworden door het werk van Johan.²⁷

Nog niet afgerond is het project over de *Werkwoordspelling* waarin Mijntje Peters, Johan Zuidema, Anna Bosman en ik onderzoeken of aanpassingen van het onderwijs in de werkwoordspelling op de basisschool tot een beter resultaat zouden kunnen leiden. Heerlijk om te werken in een team van experts dat zo interdisciplinair is samengesteld. Na vandaag zal ik dus nog af en toe mijn gezicht laten zien op de zesde verdieping van het Erasmusgebouw.²⁸

Er rest natuurlijk nog een belangrijke vraag. Zou ik, als ik het over mocht doen, weer Nederlands kiezen en taalkundige worden? Er is volop vooruitgang in de taalwetenschappen, en Nederlands studeren is ongelofelijk interessant, juist omdat er raakvlakken zijn met het onderwijs en de letterkunde. Ja, beslist, ik zou weer Nederlands kiezen en ik kan iedereen aanraden zelf taalkundige te worden. Geen mooier vak dan Nederlands.

EINDNOTEN

- 1 Esther Clarke, Ulrich H. Reichard & Klaus Zuberbühler (2015). Context-specific close-range “hoo” calls in wild gibbons (*Hylobates lar*). *BMC Evolutionary Biology* 15:56.
- 2 Marc Hauser, Noam Chomsky, Tecumseh Fitch (2002). The faculty of language: What is it, who has it, and how did it evolve? *Science* vol. 298:1569-1579.
- 3 Anne Cutler (2012). *Native Listening. Language Experience and the Recognition of Spoken Words*. Cambridge, Massachusetts & London, England: The MIT Press. Een verhelderend voorbeeld op p. 62.
- 4 Anneke Neijt & Rik Smits (2014). Language as a Lacework of Layers, Including Visual Ones. In: René Kager, Janet Grijzenhout & Koen Sebregts (Eds.). *Where the Principles Fail. A Festschrift for Wim Zonneveld on the occasion of his 64th birthday*. Utrecht: Utrecht Institute of Linguistics OTS, 147-156.
- 5 De voorbeelden in deze alinea zijn ontleend aan Jennifer Spenader & Reinhard Blutner (2007). Compositionality and systematicity. In: Gosse Bouma, Irene Krämer & Joost Zwarts (eds.), *Cognitive Foundations of Interpretation*. Amsterdam: KNAW publications, 163-174. Zij verwijzen overigens weer naar andere bronnen; het gaat om algemeen bekende observaties.
- 6 Andrea Krott, Robert Schreuder & R. Harald Baayen (2001). Analogy in morphology: modeling the choice of linking morphemes in Dutch. *Linguistics* 39 (1), 51-93.
- 7 ‘Kapitaalschrift’, zie Ben Engelhart & Jan Willem Klein (1988). *50 eeuwen schrift. Een inleiding tot de geschiedenis van het schrift*. Amsterdam: Aramith Uitgevers, p. 96.
- 8 Anneke Neijt, Mijntje Peters & Johan Zuidema (2012). ‘The 12321 model of Dutch spelling acquisition’. In: Marion Elenbaas & Suzanne Aalberse (red.), *Linguistics in the Netherlands 2012*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 111-122.
- 9 Noam Chomsky (1964). Current Issues in Linguistic Theory. In: Jerry A. Fodor & Jerrold J. Katz (Eds.), *The Structure of Language; Readings in the Philosophy of Language*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc., p. 63.
- 10 *Het Groene Boekje. Woordenlijst Nederlandse Taal*. Op basis van de Woordenlijst Nederlandse Taal online (woordenlijst.org), in opdracht van de Nederlandse Taalunie samengesteld door de Commissie Spelling in samenwerking met het Instituut voor Nederlandse Lexicologie, met een Leidraad door Ludo Permentier. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Uitgevers. Editie 2015, 1^e oplage.
- 11 <http://taalunie.org/nieuws-en-pers/persberichten/hilde-crevits-groene-boekje-kloeke-schatbewaarder-onze-spelling>
- 12 Joop van der Horst p.c. Hij werkte na zijn studie Nederlands op het ministerie van onderwijs in Den Haag.
- 13 A.H. Neijt & J.J. Zuidema (1994). *Spellingdossier. Deel I. Spellingrapport*. Den Haag: SDU Uitgeverij. <http://taalunieversum.org/publicaties/spellingdossier-deel-i-spellingrapport>.
- 14 De spelling van *dichtbij* (al dan niet aaneen) speelt een centrale rol in: A.H. Neijt (1993). *Fijnradige weefsels*. Rede, uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de Nederlandse taalkunde aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen op vrijdag 1 oktober 1993.
- 15 Er is een neutrale context nodig om de plaats van klemtoon in woorden en woordgroepen te bepalen, een nevenschikking zoals *de lijst omvat worteltjes, handperen, sinaasappels, groene bananen, rijpe peren, appeltjes, handperen, worteltjes, rijpe peren*, enz. In een contrastieve context, zoals *Wie eet liever groene peren dan rijpe peren?* kan *rijpe* natuurlijk wel meer nadruk krijgen dan *peren*.

- 16 Dossier over de spellinggeschiedenis van het Genootschap Onze Taal: “De commotie over de tussen-n-regel in 1995 (*de pannenkoek*-spelling) staat bij velen in het geheugen gegrift, en de nieuwe regels van 2005 leidden zelfs tot een ‘officiële spellingboycot’ bij sommige media.” <https://onzetaal.nl/dossiers/dossiers/spelling-geschiedenis/>.
- 17 Anneke Neijt & Sjaak Kroon (2010). De taalkundige onderbouwing van spellingregels. De officiële uitleg van de spelling van tussenklanken in samenstellingen in het Groene Boekje vergeleken met de uitleg in de Van Dale Basisspellingids. *Pedagogische studiën* 87 (3), 202-218.
- 18 De inheemse woorden zijn regelmatig dan de bastaardwoorden, zie voor berekeningen Anneke M. Nunn (1998). *Dutch orthography*. The Hague: Holland Academic Graphics. <http://repository.uibn.ru.nl/handle/2066/29876>
- 19 <http://taaluniversum.org/inhoud/spelling-keurmerk/offici%C3%ABle-spelling-een-kwestie-van-gelijkvormigheid>.
- 20 Anna M.T. Bosman (2007). Zo leer je kinderen lezen en spellen. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek* 46, 451-465.
- 21 Letterlijk: ‘Beheersing; 75% van alle leerlingen in de leeftijdsgroep/niveaugroep heeft een kans van 80% goed.’ Wet- en regelgeving (2014). Besluit referentieniveaus Nederlandse taal en rekenen. <http://wetten.overheid.nl/BWBR0027879/2014-08-01#Bijlage1>
- 22 Het project Vakdidactiek Geesteswetenschappen, een samenwerkingsverband van de geesteswetenschappelijke en letterenfaculteiten van Groningen, Amsterdam (UvA en VU), Utrecht, Leiden, Tilburg en Nijmegen. Zie <https://vakdidactiekw.nl/>. Daarbinnen zijn meesterschapsteams ingericht. Het meesterschapsteam Nederlandse taalkunde en taalbeheersing, waar ik voorzitter van was, werkt nauw samen met het meesterschapsteam Nederlandse letterkunde, onder voorzitterschap van Theo Witte.
- 23 De meesterschapsteams Nederlands hebben samen het Manifest gelanceerd: <https://vakdidactiekw.nl/manifest-nederlands-op-school/>
- 24 Hans Broekhuis, Evelien Keizer, Marcel den Dikken, Norbert Corver, Riet Vos. Open Access versie van *Syntax of Dutch* (volume 1-7). Amsterdam: Amsterdam University Press. <http://oapen.org/search?keyword=syntax+broekhuis>
- 25 NWO-programma 360-70-361. Esther Hanssen (2012). *Linking elements in compounds: Regional variation in speech production and perception*. Utrecht: LOT. <http://www.lotpublications.nl/index3.html>. Arina Banga (2013). *Function follows form. The linking element in Dutch and related languages*. Ede: GVO Drukkers & Vormgevers B.V. <http://repository.uibn.ru.nl/bitstream/handle/2066/116087/116087.pdf?sequence=1>
- 26 Johan Zuidema & Anneke Neijt (2012). *Verkenkend onderzoek naar de wenselijkheid en de haalbaarheid van een verrijking van de Woordenlijst Nederlandse Taal ten behoeve van spellingonderwijs*. Radboud Universiteit Nijmegen - Afdeling Nederlandse Taal en Cultuur. http://taaluniversum.org/onderwijs/onderzoek/publicatie/3580/verkenkend_onderzoek_naar_de_wenselijkheid_en_de_haalbaarheid_van_een_verrijking_van_de_woordenlijst_nederlandse_taal_ten_behoeve_van_spellingonderwijs
- 27 Johan Zuidema & Anneke Neijt (te verschijnen). The BasisSpellingBank - spelling knowledge stored in a lexicon of triplets. Merijn Beeksmas, Anneke Neijt & Johan Zuidema (te verschijnen) Shotgun: Converting words into triplets. A hybrid approach to grapheme-phoneme conversion in Dutch.

- 28 Onderzoek gefinancierd door het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek, 411-11-803. Volledige titel *De algoritmische aanpak van de werkwoordspelling tussen fases van voorbereiding en afronding.*

